

UOT 372.881.111.1

Xəyalə Nadir qızı Ələsgərova

*Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu, Evrika özəl
tam orta ümumtəhsil məktəbinin Azərbaycan dili müəllimi
<https://orcid.org/0009-0008-0612-0886>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).177-183](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).177-183)*

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ KƏMİYYƏT KATEQORİYASININ İFADƏ VASİTƏLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Хаяла Надир гызы Алескерова

*учитель азербайджанского языка полной
средней общеобразовательной частной школы Эврика Наримановского района гор. Баку*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ КОЛИЧЕСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Khayala Nadir Alasgarova

*Azerbaijani language teacher at full-time Eureka private secondary school
of Narimanov district of Baku city*

QUANTITY IN AZERBAIJAN AND ENGLISH LANGUAGES COMPARATIVE ANALYSIS OF MEANS OF EXPRESSION OF THE CATEGORY

Xülasə. Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət kateqoriyası ümumi qrammatik kateqoriyalardan biri olmaqla geniş əhatə dairəsinə malikdir. Kəmiyyət təklə cəmin mövcudluğu əsasında reallaşır. Kəmiyyət kateqoriyasının ümumi məzmunu, mahiyyəti bütün dillərdə eynidir. Lakin kəmiyyətin ifadə vasitələri, ifadə tərzii bütün dillər üçün tam şəkildə eyni deyil, hər bir dildə ümumi ifadə vasitələrindən başqa özünəməxsus formalar olur. Kəmiyyət anlayışı insanın ilk həyati təsəvvüründə bəsit, sadə olmuşdur. Sonralar insanın həyati təsəvvürlərinin inkişafı ilə bağlı olaraq kəmiyyət anlayışı dəyişmiş, inkişaf etmişdir. İnkişaf nəticəsində kəmiyyət anlayışında mürəkkəb, mücərrəd mənalər yaranmışdır. Mürəkkəb, mücərrəd mənalər tək və cəm kəmiyyət sisteminin inkişaf mərhələsində özünü göstərmişdir.

Açar sözlər: *azərbaycan dili, ingilis dili, kəmiyyət, müqayisə, təhlil, isimlər, tək, cəm, topluluq*

Резюме. В азербайджанском и английском языках категория количества является одной из общеграмматических категорий и имеет широкую сферу применения. Общее содержание, суть количественной категории одинаково во всех языках. Однако средства выражения количества и образы выражения не совсем одинаковы для всех языков, каждый язык имеет свои формы помимо общих средств выражения. Понятие количества было просто в первом жизненном воображении. В результате развития в понятии количества появились сложные, абстрактные значения. Сложные, абстрактные значения проявились и на стадии развития количественной системы единственного и множественного числа.

Ключевые слова: *азербайджанский язык, английский язык, количество, сравнение, анализ, существительные, единственное, множественное число, группа*

Summary. In the Azerbaijani and English languages, the category of quantity is one of the general grammatical categories and has a wide scope. The general content, essence of the quantity category is the same in all languages. However, the means of expression of quantity and the manner of expression are not exactly the same for all languages, each language has its own forms apart from the general means of expression. The concept of quantity was simple and simple in the first vital imagination of man. As a result of the development, complex, abstract meanings appeared in the concept of quantity. Complex, abstract meanings manifested themselves in the development stage of the singular and plural quantitative system.

Keywords: *Azerbaijani language, English language, quantity, comparison, analysis, nouns, singular, plural, group*

Kəmiyyət kateqoriyası idrak prosesinin kəmiyyət anlayışı ilə bağlı olan konkret bir həlqəsini təşkil edir. Kəmiyyətləşmə həm məntiqdə, həm də dildə zəruri bir anlayışdır.

İlkin mərhələdə bir qrup isimlər topluluq mənasını bildirir. Məsələn: **həkimlik, tələbəlik, alimlik, qardaşlıq** və s. Bu qrup isimlər semantika genişliyi cəhətdən kəmiyyət kateqoriyasında mühüm yer tutur.

İkinci mərhələ cüt kəmiyyətin yaranması ilə xarakterizə olunur. Məs.: **8, 10** və s.

Üçüncü mərhələdə tək isimlər cəm isimlərdən fərqləndirilmişdir. Məsələn: **dəftər – dəftərlər**.

Tək və cəm anlayışları bir-birilə sıx şəkilədə əlaqədardır. Azərbaycan dilindəki **kitab, ağac**, ingilis dilindəki **book, tree** sözləri tək bir əşyanı deyil, bu qəbildən olan bütün əşya anlayışını bildirir. Belə ki, kitablar, ağaclar – **books, trees** cəm formasında olsalar da, ifadə etdikləri əşyanın konkret sayını bildirmirlər. Məsələn, ağaclar dedikdə ağacın konkret sayı məlum olmur. “Qrammatik kəmiyyət sistemində təklik və cəmlik bir-birinə qarşı qoyulsa da, burada müəyyən bir qanunauyğunluq vardır. Tək yalnız bir əşyanı deyil, ümumiyyətlə, əşya (**kitab, ev, adam, ağac** və s.) anlayışını ifadə edir, cəm isə cəmliyi ifadə etməklə bərabər, adətən haqqında bəhs olunan əşyaların düzgün, konkret sayını göstərmir. Məsələn, biz **evlər, kitablar, ağaclar** dediyimiz zaman bu əşyaların konkret sayını ifadə edə bilmirik, yalnız bir cəhət bizə məlum olur ki, həmin əşyalar tək (bir) deyil, yəni birdən çoxdur. (ola bilsin ki, ikidir, beşdir, yüzdür, mindir, milyondur və s.) Yaxud biz insan dedikdə bu yalnız müəyyən bir insan – şəxs (**Məmməd, Mehman, Ayaz** və s.) demək deyildir, burada ayrı-ayrı fərqlərdən başqa, ümumiyyətlə, bir şəxsi başa düşür və bunun kəmiyyətini konkret müəyyənləşdirə bilmirik. Təkdə və cəmdə olan sözlərdəki bu hal onların ikili xüsusiyyətə malik olduğunu göstərir.

Maraqlıdır ki, Azərbaycan dilindəki **ilxı, dəstə, camaat, qoşun, sürü**, yaxud ingilis dilindəki **goods, holidays, clothes, contents** və s. tipli sözlər heç bir cəmlik göstəricisini qəbul etmədən topluluq məzmununu bildirirlər. Bu da onu göstərir ki, cəmlik bəzən sözlərin öz leksik məzmununda mövcud olur. Kəmiyyət kateqoriyasını yalnız təklik və cəmlikdən ibarət olan bir

kateqoriya kimi düşünmək düzgün deyildir. Təklik və cəmlik bu kateqoriyanı tam deyil, yalnız bir hissəsini əhatə edir. Deməli, bu kateqoriyanın əhatə dairəsi daha genişdir. Buraya təklik, cəmlik, topluluq, konkret kəmiyyət, qeyri-müəyyən kəmiyyət, təxmini kəmiyyət, riyazi kəmiyyət və s. daxildir. İstər Azərbaycan, istərsə də ingilis dilində bir qisim sözlər var ki, onlar yalnız təkdə olurlar. Azərbaycan dilində bu qəbildən olan sözlərə -lar,-lər cəm şəkilçisini əlavə etmək olmur. Buraya daxil olan sözlər, əsasən, bunlardır:

Şəxs adları: Toğrul, Tuqay, Eşqin, Əziz və s.

Ölkə adları: Azərbaycan, Türkiyə, Özbəkistan və s.

Şəhər adları: Bakı, Şəki, Lənkəran, Gəncə və s.

Kənd adları: Ellərkənd, Güllücə, Quşçu və s.

Dəniz adları: Xəzər dənizi, Qara dəniz və s.

Çay adları: Kür çayı, Arpa çayı, Araz çayı və s.

Ümumiyyətlə, xüsusi isimləri cəmdə işlətmək düzgün deyildir. Ona görə ki, xüsusi isimlər təkdir, xüsusidir, onlardan biri digərindən fərqlənir. Hər iki dildə mücərrəd mənalı sözlər, əsasən, təkdə işlənir. Azərbaycan dilində - **nifrət, qəzəb, sevgi, məhəbbət, istək, qismət** və s.

Dilimizdə mücərrəd mənalı sözlər fərdiləşdikdə cəm şəkilçisi qəbul edə bilirlər. Ona görə ki, fərdiləşmə zamanı mücərrəd mənalı sözlər növlərə, hissələrə ayrılır. Məsələn: **sevincilər** dedikdə sevincin müxtəlif keyfiyyətləri nəzərə çarpır. Deməli, mücərrəd mənalı sözlərin müxtəlif keyfiyyətlərini bildirdikdə onlar cəmlənə bilirlər.

İngilis dilində mücərrəd mənalı sözlər **knowledge** (bilik, biliklər), **advice** (məsləhət, məsləhətlər), **information** (məlumat, məlumatlar), **progress** (müvəffəqiyyət, müvəffəqiyyətlər) ancaq təkdə işlədilir.

Azərbaycan dilində -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçili **dərəlik, daşlıq, ağaclar, kolluq, meşəlik, dağlıq, azlıq, çoxluq, qırmızıluq, uzunluq, yaşıllıq** və s. sözlərin cəm şəkilçisi qəbul etməməsi onların kəmiyyətcə çoxluq bildirməsidir. Bu cür sözlərdə çoxluq mənası nisbətən konkretidir.

Azərbaycan və ingilis dillərində bir qisim sözlər var ki, təkdə olub topluluq məzmunu

bildirirlər və cəmlənmirlər. Ancaq bu cür sözlər o zaman cəm şəkilçisi qəbul edir ki, həmin sözlər müxtəlif növləri, çeşidləri ümumiləşdirir. Azərbaycan dilində bu tip sözlərə **su, süd, un, yağ**; ingilis dilində isə **fruit** (meyvə), **hair** (saç) sözləri daxildir. Məsələn: yağlar dedikdə yağ növündən (günəbaxan yağı, kərə yağı, zeytun yağı, balıq yağı) söhbət gedir. Su, süd, un və s. sözlər də eyni qaydada fərdiləşə bilir və cəm şəkilçisini qəbul edər.

Sular – yağış suyu, dəniz suyu, mineral su, içməli su, şirin su və s.

Südlər – qoyun südü, qaramal südü, keçi südü, at südü və s.

Unlar – arpa unu, buğda unu, qarğıdalı unu, düyü unu və s.

İngilis dilində **fruit** (meyvə) ismi təkdə işlədildikdə ümumiyyətlə meyvə anlayışını, cəmdə işlədildikdə isə müxtəlif növ meyvələri bildirir. Eləcə də **hair** (saç) ismi ümumiyyətlə saç mənasında olduqda təkdə işlədilir, ayrı-ayrı tük mənasında işlədildikdə cəm şəklində olur. İngilis dilində **money** (pul) sözü dilimizdə olduğu kimi həmişə təkdə işlədilir.

Azərbaycan dilində cəmlilik -lar, -lər morfoloji göstəricisi ilə, ingilis dilində -s(-es) morfoloji göstəricisi ilə ifadə olunur. Məsələn: **kağızlar, adamlar, quşlar, almalar və s.; books, boys, boxes.**

Cəmlilik anlayışı aşağıdakı məzmununda olur:

1. Adi cəmlilik (ümumi, qeyri-müəyyən cəmlilik).

2. Təxmini cəmlilik (ikili cəmlilik).

Təkdə olan hər hansı söz Azərbaycan dilində -lar, -lər, ingilis dilində -s(-es) cəm şəkilçisini qəbul etdikdə adi cəmlilik yaradır. Məsələn: **uşaq-lar, dost-lar, böyük-lər və s.; book-books, pen-pens, girl-girls və s.** Cəm şəkilçisi qəbul etmiş sözlərin məzmununda konkret kəmiyyət deyil, qeyri-müəyyən kəmiyyət məzmunu vardır.

Azərbaycan dilində həmişə cəmdə işlənən isimlər vardır. Bunlar, əsasən, aşağıdakılardır:

1) Yer adı bildirənlər: Dəllər (stansiyası), Xanlar (qəsəbəsi) və s.

2) Ümumi isimlərdən yaranmış şəxs adları: Şahlar, Bəylər, Xanlar, Ağalar və s.

3) Sifətlərdən əmələ gələn və müəyyən ictimai-tarixi hadisələri bildirən isimlər: qır-mızılar, ağlar, qaralar və s.

4) Saylardan yaranmış isimlər: üçlər, dördlər, iyirmialtlar və s.

Bu qəbildən olan sözlər həmişə cəmdə olsalar da, təki bildirirlər.

İngilis dilində də news (yenilik (xəbər), yeniliklər), sonu -ics (physics, phonetics, mathematics və s.) ilə bitən bəzi isimlər formaca cəmdə olsalar da, tək mənasında işlədilir.

Təxmini cəmlikdə ifadə olunan kəmiyyət təxmini olur. Burada konkret kəmiyyət nəzərdə tutulmur. Təxmini cəmlilik bir neçə yolla ifadə olunur:

1) Nəzərdə tutulan kəmiyyət konkret deyil, müəyyən ölçü, rəqəm, məsafə, çəki, həcm arasında olur. Məsələn: Səksəninci illər. Səksəninci illər dedikdə 80, 81, 82, 83 + ... 89-u nəzərdə tuturuq. Burada təxmini cəmlikdə olan müddət 10 rəqəm arasındadır. Bu on rəqəmdən konkret olaraq hansının nəzərdə tutulduğu məlum olmur.

2) Təxmini cəmlilik birinci və ikinci şəxsin cəmində olan **biz və siz** əvəzliyi ilə ifadə olunur. Məsələn: Azərbaycan dilində **biz**, ingilis dilində **we** dedikdə bu sözün məzmununda bir neçə şəxs, o cümlədən 10, 20, 30, 100, 1000 şəxs ifadə oluna bilər. Göründüyü kimi, kəmiyyət burada da təxminidir.

Dilimizdə üslubla bağlı hörmət və ehtiram əlaməti olaraq, birinci şəxs özünə **biz**, ikinci şəxsə isə **siz** deyə müraciət edə bilər. Məsələn: Biz hər şeyi başa düşürük, siz xeyli yorulmuşunuz və s. Bu cümlələrdə hörmət, ehtiram əlaməti olaraq birinci şəxs **biz**, ikinci şəxs **siz** əvəzliyi ilə ifadə olunmuşdur.

3) Təxmini cəmlilik bir sıra söz və ifadələrlə də ifadə olunur. Təxmini cəmliliyin ifadə edilməsində Azərbaycan dilində **xeyli, çox, bir qisim, bir neçə, bir qədər, müəyyən qədər, əlliyə qədər, yüzə qədər, təxminən, bəzi və s.**, ingilis dilində **some, any, much, many, little, few və s.** söz və ifadələrin müəyyən rolu vardır. Məsələn: *bir neçə kitab, xeyli adam, çox məsələ, bir qədər alma, müəyyən qədər kağız, əlliyə qədər adam, yüzə qədər quş, təxminən 50 nəfər adam və s., some books, any pens, much time, many teachers, little water, few books və s.*

Təxmini kəmiyyət özünün semantik əlamətinə görə adi danışmada başqa kəmiyyətlərə nisbətən daha çox işlənir.

Bəzən üslubun tələbindən asılı olaraq müəyyən edilən tək və cəmin adi şəkildə, əsl mənasında işlədilməsi halları pozula bilər. Yəni tələb olunan qaydadan kənara çıxmaq halları baş verə bilər. Əlbəttə, bunlar xüsusi hallardır, üslub xatirinədir. Danışmada nəzakət və təvazökarlığı, etimadı, hörmət və ehtiramı ifadə etmək üçün siz düz deyirsiniz, siz necə düşünürsünüz, bizim fikrimizcə, biz belə hesab edirik ki ... və s. bu kimi ifadələrdə cəm əlamətinin işlədilməsi xüsusi hallarda, üslubun tələbindən törəmişdir.

Qrammatik kəmiyyət normalarının bu şəkildə “pozulması” na tamamilə mənfi hal kimi baxmaq olmaz.

Topluluq anlayışı tək və cəm anlayışlarından fərqlənir. Bu anlayışı cəmlik anlayışı ilə eyniləşdirmək və ya qarışdırmaq olmaz. Çünki cəmlik bildirən, cəmdə işlədilən söz öz tərkibi etibarlı ilə hissələrə, vahidlərə parçalanır. Məsələn: şagirdlər dedikdə bunun *Mehman, Məmməd, İradə, Solmaz və b.* şəxslərdən ibarət olduğunu müəyyənləşdirmək mümkündür, yəni tələbələr sözü hissələrə, vahidlərə ayrılır. Yaxud cəmlik bildirən **biz** şəxs əvəzliyini parçalamaq, hissələrə bölmək mümkündür. Bu sözün mənası mən + məndən başqa bir və ya bir neçə şəxs deməkdir.

Topluluq anlayışı bütöv, bölünməz, parçalanmayan, hissələrə ayrılmaz kimi başa düşülür. Məsələn: **əhali, camaat, ordu, sürü** və s. topluluq anlayışını bildirirlər.

Azərbaycan dilində bir qrup sözlərdə topluluq anlayışını -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçisi yaradır. Məsələn: ağac-lıq, kol-luq, meyvə-lik, qaya-lıq, qum-luq, daş-lıq, gül-lük və s.

Topluluq həm əşyaların, həm də şəxslərin, ümumiyyətlə bu və ya digər sözün cəmliyini, toplu olduğunu bildirir, məcmusunu ifadə edir.

Topluluq cəmlik bildirməsinə baxmayaraq, şəkil etibarilə tək formada mövcuddur. Odur ki, cəmlik bildirən toplu sözləri cinsinə, növünə, ümumiyyətlə, leksik – semantik mənasına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İnsan qrupuna (qəbilə, tayfa və s.) aid toplu (ümumi) olan sözlər: Azərbaycan dilində camaat, bəşər, xalq, əhali, dəstə, cəmiyyət, icma, kütlə, izdiham, axar, külfət, ailə, millət, manqa, güruh, yığın, ittifaq, basırıq, təşkilat, tünlük və s.

Göstərilən bu kimi misallar qrammatik cəhətdən tək formada olsa da, məzmunca qeyri-

müəyyən çoxluğu bütöv halda, yəni topluluq bildirir. Həmin sözlərə -lar, -lər şəkilçisi əlavə etdikdə həmin sözün leksik mənası məhdudlaşır və belə olduqda hər hansı bir xalqları, dəstələri, cəmiyyətləri, ümumiyyətlə insan toplusunu bildirir.

Cəmlik bildirmək üçün bu sözlərin bəzilərinə, “bütün”, “cəmi” sözləri də əlavə edilir. Bu vaxt yenə də həmin sözlər təkdə işlədilir. Məsələn, bütün (cəmi) ailə, bütün (cəmi) xalq, bütün (cəmi) əhali, bütün (cəmi) dəstə, bütün (cəmi) cəmiyyət, bütün (cəmi) icma və s.

A. Əlizadə yazılı abidələrdə xalq mənasında bəzən tərkiblər də işləndiyini göstərir və “əhli aləm, aləm qamus, qamu aləm” kimi ifadələri də nümunələr verməklə Nəsimidən, Füzulidən və Xətəidən misallar göstərir.

2. Ümumi insan toplusunun az olduğunu bildirən sözlər: el, oba, nəsil, oymaq, ulus, cümlə, bütün, hamı, ümum və s.

3. Konkret insan toplusuna aid olub hərbi termin kimi işlənən sözlər: alay, ordu, qoşun, diviziya, korpus, ləşkər, tağım, dəstə, batalyon, bölmə, rota, bölük, tabor, çəri.

4. Heyvan və quş toplusunu bildirən sözlər: heyvanat, sürü, ilxı, naxır, karvan, qafilə, qatar, səf, cərgə, sürbə, davar.

5. İnsana aid olub əşya toplusu bildirən sözlər: əmlak, mülk, xəzinə, dəfinə, avadanlıq, mal və s.

6. Bitkilərə aid toplu isimlər: flora, bağ, meşə (orman), yarpaq, nəbatat, ağac, ot, budaq, kol və s.

7. Meyvə və giləmeyvə adlarından ibarət toplu isimlər: alma, armud, nar, heyvə, əzgil, şaftalı, gavalı, iydə, xurma, şabalıd, fındıq, əncir, gilə, ərik, alça, zeytun, moruq, yemişan və s.

8. Taxıl fəsiləsinə aid bitki və məhsulu bildirən toplu isimlər: taxıl, buğda, qarğıdalı, arpa, düyü, yarma, sünbül, kəpək və s.

9. İnsan və heyvanlara xas olan tükdən ibarət toplu isimlər: saç, tük, saqqal, qaş, kirpik, bıç və s.

10. Digər sözlərdən ibarət toplu isimlər: ay, il, əsr, qərinə, epoxa, həftə, toz, torpaq, tüstü, pambıq, tütün və s.

Azərbaycan dilində bəzən toplu saylara da rast gəlinir. Məsələn, bir sözünü götürək. Bu say mənasına görə miqdar sayıdır. “Bir” sözünə -gə,

-likdə şəkilçiləri artırmaqla toplu say bildirir və aşağıdakı mənalarda işlədilir-birgə - bir yerdə, birlikdə, bərabər.

Kəmiyyətin təkrar sözlərlə ifadəsi: Məlumdur ki, bir qrup sözlər vardır ki, dildə qoşa işlədilir. Sözlərin qoşa işlənməsinə digər dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də çox rast gəlinir və bu, geniş şəkildə özünü büruzə verir. Məsələn :qasırga-firtina, dil-diş, mal-heyvan, bəzək-düzək, pul-mul, və s.

Dilimizdə topluluq ifadə edən məhsuldar söz yaratmaq üsullarından biri də sözlərin yan – yana (qoşa) işlədilməsidir. Qoşa sözlər adı ilə qeyd edilən sözlər, ümumiyyətlə, söz birləşməsidir. Deməli, başqa dillərdə olduğu kimi, müasir Azərbaycan dilində də kəmiyyət kateqoriyasının leksik yolla ifadəsi həm qoşa sözlərlə, həm də iki sözün təkrarı ilə əmələ gəlir və mürəkkəb söz yaranır.

İstər türkoloji ədəbiyyatda, istərsə də ümumiyyətlə dilçilikdə, az da olsa, dildə işlənən qoşa sözlər haqqında müəyyən qədər danışılmış, müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Belə ki, bunlar dilçilikdə “mürəkkəb sözlər”, “qoşa sözlər”, “cüt sözlər” kimi hallandırılmış və xarakterizə edilmişdir.

Cütlük anlayışı ifadə edən sözlər kəmiyyət kateqoriyasında cəmlik, çoxluq, həm də topluluq mənalarını ifadə edir.

Qoşa sözlərin topluluq və cəmlik ifadə etməsini türkoloq A.N. Kononov da qeyd edir. Lakin o, burada qoşa sözlər ifadəsini yox, mürəkkəb isimlər ifadəsini işlədir. Müəllif öz əsərində iki sözün birləşməsinin leksik mənada topluluq, üslubi baxımdan isə ümumilik yaratdığını qeyd etmişdir.

Ümumiyyətlə, dilçilikdə qoşa sözlər haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Yəni qoşa sözləri müqayisəli – tarixi planda təhlil etdikdə belə fikirlər meydana çıxır. Məsələn, İ.A. Batmanov bu haqda bəhs edərkən onların müxtəlif dillərə məxsus olduğunu göstərir.

Beləliklə, başqa dillərə nisbətən Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində topluluq anlayışı bildirən qoşa sözlər olduqca çoxdur. Odur ki, bu cür qoşa sözləri üç qrupa ayırmaq olar:

1.Qoşa sözlərin hər iki tərəfi müstəqil leksik mənaya malik olur.

2.Qoşa sözlərin birinci və ikinci komponenti lüğəvi mənə daşıyır, yəni leksik mənəsi

aydın olur, ikinci tərəfinin (və yaxud birinci tərəfin) leksik mənəsi anlaşılıq olur.

3.Birinci komponent leksik mənə daşdığı halda, ikinci tərəf leksik mənə daşmır və birinci tərəfin (sözün) təhrif edilmiş formasını təşkil edir.

Müqayisəsini apardığımız Azərbaycan və ingilis dillərində tarixən kəmiyyət göstəriciləri mövcud olmuşdur.

XIII-XIV əsrlər ingilis dilində ümumgerman cəmlik şəkilçisi olan **-en** morfemi hələ də işləkdir. Məsələn: ox-öküz,oxen-öküzlər, child-uşaq, children-uşaqlar.

Azərbaycan dilində , o cümlədən türk dillərində **z, k, l, m, n, r, s, ç və ş** ünsürləri tarixən kəmiyyət göstəricisi kimi mövcud olmuşdur. Bu barədə V.A. Serebrennikov yazır: “Topluluq bildirən z, k, l, m, n, r, s, ç, ş göstəricilərini isim və sifətlərin kiçiltmə, azaltma bildirən şəkilçilərinə, fellərdə hərəkətin təkrarlığını bildirən forma şəkilçilərinin tərkibində asanlıqla seçmək olur”. Bu göstəricilər Azərbaycan dilində, eləcə də türk dillərində bir sıra sözlərin tərkibində qalsa da, kəmiyyət göstəricisi kimi izlərini itirməmişdir.

Dünya dillərində təklik, ikilik, cəmlik anlayışlarının ifadə olunmasında müəyyən qanunauyğunluqlar müşahidə olunur ki, C. Qrinberq həmin qanunauyğunluqları aşağıdakı şəkildə formula edir: “ Üçlük formasının morfoloji cəhətdən ifadə edə bilən, lakin ikilik formasının morfoloji ifadəsinə malik olmayan dil yoxdur. İkilik formasının ifadəsinə malik olan, lakin cəmliyin morfoloji ifadəsinə malik olmayan dil yoxdur.”

Bir tərəfdən tək (yaxud mütləq) miqdar forması, digər tərəfdən cəmlik formasının ifadəsində sintetik-flektiv dillərlə sintetik-iltisafı dillər arasında struktur baxımından bir sıra özünəməxsus cəhətlər müşahidə olunur.

Analitik-flektiv dillərdə təklik-çoxluq qarşılıqlı daha çox nəzərə çarpırsa, sintetik-aqqlütinativ dillərdə ümumilik-cəmlik oppozisiyası nəzəri cəlb edir.

Analitik-flektiv dillərdən olan ingilis dilində “iki kitab” anlayışı **two books** kimi səslənirsə, başqa sözlə, kitab (book)-s cəm şəkilçisi qəbul etmişdirsə, Azərbaycan dilində miqdar sayı ilə təyin olunan isim heç vaxt cəm şəkilçisi qəbul edə bilməz. Məs.: çox kitab, beş kitab. İngilis dilində isə belə halda isim cəmdə olur:

many books, five books. İngilis dilində ancaq cəm mənasını verən **goods-** mal, mallar, **contents** -mündəricat, **riches-** var-dövlət, clothes-paltar isimləri cümlədə mübtədadırsa, feil cəmdə olmalıdır. Azərbaycan dilində isə belə isimlərin məzmunundan asılı olaraq feil ya təkdə, ya da cəmdə ola bilər.

The contents of this book **are** interesting-
Bu kitabın mündəricatı maraqlıdır.

My clothes are wet- Paltarım yaşdır.

Qeyd etdik ki, ingilis dili analitik-flektiv dildir. Azərbaycan dili isə aqqlütinativ dillərə daxildir. Aqqlütinativ dillərdə şəkilçilər sözün kökünə çox möhkəm bağlı olmur. Burada söz öz tərkib hissələrinə asanlıqla bölünür. Məsələn: cəm şəkilçisi qəbul etmiş **yazıçılar** sözünü asanlıqla tərkib hissəsinə ayırmaq olur: yaz-ı-çı-lar. Göründüyü kimi, sanki kök və şəkilçilər süni olaraq bir-birinə yapışdırılmışdır, onları asanlıqla ayırmaq olur.

Aqqlütinativ dillərdə müəyyən qrammatik məna bu və ya başqa sözdə hansı şəkilçi vasitəsilə ifadə olunursa, digər sözlərdə də həmin şəkilçi ilə ifadə edilir.

Məsələn: kitab-lar
kitab-lar-da
traktor-lar
tələbə-lər
dəniz-lər

Göründüyü kimi, Azərbaycan dilində cəmlilik anlayışı hər yerdə eyni şəkilçilərlə, yəni -lar və -lər ilə ifadə edilmişdir.

Bundan əlavə, aqqlütinativ dillərdə şəkilçilər bir sözdə eyni zamanda ancaq bir vəzifə ifadə edir. Məsələn: məktəblər, lövhələr. Bu misallarda “lər” vasitəsi ilə ancaq cəmlilik anlayışı ifadə olunur.

İngilis dilinin daxil olduğu flektiv dillər isə aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə aqqlütinativ dillərdən fərqlənir:

1) Şəkilçilər bir-biri ilə və köklə möhkəm bağlı olur. Bu dillərdə çox zaman şəkilçiləri kökdən ayırmaq mümkün deyildir.

2) Başqa dillərə nisbətən flektiv dillərdə daxili fleksiya, yəni qrammatik forma yaratmaq üçün söz köklərində səslərin dəyişməsi halları daha qüvvətlidir.

Məsələn: man – kişi men – kişilər
woman – qadın women - qadınlar
tooth – diş teeth – dişlər

foot – ayaq feet – ayaqlar

Göründüyü kimi, ingilis dilindəki “kişilər”, “qadınlar”, “dişlər”, “ayaqlar” sözləri daxili fleksiya əsasında dəyişib yeni qrammatik forma əmələ gətirir.

Qeyd olunanlara əsasən belə nəticəyə gəlmək olar:

➤ Kəmiyyət kateqoriyasının dilçilikdə xüsusi rolu vardır. Bu kateqoriyanın tarixi çox qədimdir.

➤ Azərbaycan və ingilis dillərində isimlərin müəyyən bir qismi morfoloji əlamət olmadan cəmlilik, topluluq, çoxluq, qeyri-müəyyən cəmlilik anlayışlarını bildirir və bunlar da özlüyündə maraqlı xüsusiyyətlərə malikdir.

➤ Kəmiyyət kateqoriyası müqayisə olunan hər iki dildə işlənilərək bütün isimlərdə, eləcə də sifətlərdə, saylarda, əvəzlilərdə, feillərdə mövcuddur və o, real ələmlə bağlıdır.

➤ Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ingilis dilində digər dillərdən alınmış isimlər öz cəm şəkilçilərini həmin dillərdə olduğu kimi saxlamışlar.

➤ Azərbaycan dilində miqdar saylarından sonra gələn isimlər cəm şəkilçisi qəbul etmir, ingilis dilində miqdar saylarından sonra gələn isimlər cəmlənir.

➤ Kəmiyyət kateqoriyasında sözlərin qoşa (cüt) işlənməsi geniş yayılmışdır. Bunlar həm eyni sözün təkrarından, həm də qoşa sözlərdən ibarət olub mürəkkəb bir söz yaradır.

➤ Tədqiq etdiyimiz dillərdə tarixən kəmiyyət göstəriciləri mövcud olmuşdur. İngilis dilində bəzi sözlərin cəmini əmələ gətirən -en morfemi tarixən ən işlək kəmiyyət göstəricisi olmuşdur.

➤ Azərbaycan dili aqqlütinativ dil tipinə daxil olduğundan cəm şəkilçisi yalnız söz kökünün sonuna əlavə edilir. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dili flektiv dil tipinə daxil olduğundan bəzi sözlərin cəmi flektiv yolla, yəni kökdən dəyişərək əmələ gəlir.

Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət kateqoriyasının ifadə vasitələri demək olar ki, bir-birindən o qədər də fərqlənmir. Lakin hər iki dildə kəmiyyət kateqoriyasının özünəməxsus xüsusiyyətləri də vardır.

Problemin aktuallığı. Dilçilikdə bir sıra kateqoriyalar mövcuddur ki, bunlardan biri də kəmiyyət kateqoriyasıdır. Bu kateqoriya əşyanın miqdarını və onun inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Keçmiş zaman-

larda insanlar üçün əşyanın mahiyyətini anlamaq, onun miqdarını, əlamətinin dərəcəsini bilmək vacib məsələ idi. Ona görə də insan əşyanı dərk etmək üçün onun mücərrəd kəmiyyətinə nüfuz etməli olurdu.

Problemin elmi yeniliyi. Kəmiyyətləşmə məntiqi anlayışı əsasında mənaya bənzətməklə təbii dildə kəmiyyət göstərən ifadələrə kəmiyyət göstəriciləri deyilir: çox, bir neçə, bəzi, yüzlərlə, yığın, bir stəkan, kilo və s. “kəmiyyət göstəriciləri” isim ifadəsindəki müəyyən bir boşluğu doldurur, beləliklə,

qruplaşmaları həm mənalarına, həm də paylanmalarına görə əsaslandırır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Kəmiyyət kateqoriyası insan təfəkkürünün ən vacib kateqoriyalarından biri kimi çoxsistemli və geniş spektrli təhlil tələb edir. Miqdarı, ədədi münasibətləri, say və kəmiyyət əlaqəsi olan leksik vahidlərin semantikasi kateqoriyası müxtəlif humanitar və təbiət elmləri sahələrinin tədqiqat mövzudur. Həmçinin kəmiyyət kateqoriyası bir çox dillərin inkişaf edib zənginləşməsində mühüm yer tutur.

Ədəbiyyat:

1. Aslanov A. Müasir Azərbaycan dilində qrammatik kateqoriyalar. -Bakı, 1985.
2. Budaqov R.A. Dilçiliyə dair oçerklər. -Bakı, Azərnəşr, -1956.
3. Əlizadə A.C. Azərbaycan dilində kəmiyyət kateqoriyası. (XIV-XIX əsrlər ədəbi dili abidələri əsasında). -Bakı, 1966.
4. Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов. -М., 1970.
5. Кононов А.Н. Грамматика тюркских рунических памятников. Наука, -1980.
6. Серебренников Б.А. О некоторых частных деталях процесса образования аффикса множественного числа -лар в тюркских языках. СТ, № 1, 1970.
7. Müller V. Complete English-Russian Dictionary (New Edition). –Moscow, 2008.
8. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. Higer schole publishing House, -1964.

E-mail: xeyale20202@mail.ru
Redaksiyaya qəbul olub:18.03.2024.